

„Der Mensch kann viele Heime haben, aber nur eine Heimat.”¹

A múlt század hatvanas éveinek közepén, feltehetően 1966 augusztusában két lelkes osztrák turista rőtta a soproni Belváros középkori utcáit. Egyikük, a történész végzettségű Fred Sinowatz (1929–2008), Burgenland kulturális tanácsosa, későbbi sikeres szövetségi oktatási miniszter (1971–1983) és kancellár (1983–1986),² – aki 1995-ben született feljegyzése szerint – „kitörölhetetlen benyomásokkal”³ gazdagodott a séta során. A „régii házakat szeretettel szemlélő”⁴ idegenvezetője, Richard Berczeller (1902–1994), orvos-író az Egyesült Államokból érkezett felidézni gyermek- és ifjúkora helyszíneit.

Berczeller első, önéletrajzi ihletésű elbeszélését 1963-ban közölte a tekintélyes *The New Yorker* irodalmi folyóirat.⁵ A következő évben megjelent *Displaced Doctor*⁶ című munkája kapcsán Csatkai Endre azt jegyezte meg, hogy a könyvben „Sopron csak kisebb beiktatott visszaemlékezések kapcsán került szóba”,⁷ de idővel – talán a soproni látogatás hatására is – egyre több, nem csupán a ma történelmét érdeklő helytörténeti vonatkozású emléket vetett papírra,⁸ vagy mondott el élőszóban.⁹

Természetesnek kell tartanunk, hogy nem csupán a reflektorfényben élő történelmi személyiségeknek, „nemcsak a »nagy embereknek« lehet biográfiája. [...] A mikrotörténelem beköszöntével a történetírás eddig anonim szereplői is visszaka-

¹ Richard Berczeller fogalmazott így a Burgenländische Gemeinschaft, a külföldre szakadt burgenlandiaknak az óhazával való kapcsolatát ápoló szervezet fennállásának negyedszázados jubileumán. 25 Jahre Brücke zur Heimat. Burgenländische Freiheit (=BF), 51. Jg. Nr. 40. 1981. szeptember 30. 14. Talán leginkább így fordítható: „Az ember sok helyen lehet otthon, de csak egy helyen itthon.”

² Ehhez lásd *Fiziker Róbert: „Szenvedély és szemmérték”*. Fred Sinowatz, a történész. In: A történettudomány szolgálatában. Tanulmányok a 70 éves Gecsényi Lajos tiszteletére. Szerk. Baráth Magdolna és Molnár Antal. Bp. – Győr, 2012. 669–681.

³ A kézzel írt feljegyzést és egyéb eredeti dokumentumokat Hans Pusch, az egykori kancellár kabinetfőnöke bocsátotta rendelkezésemre, köszönet érte.

⁴ Sinowatz, Fred: Richard Berczeller – Ein Leben zwischen Ungarn, Österreich und Amerika. (= Sinowatz, 1996.) In: Traude Horvath, Milenia Snowdon-Prötsch (Hg.): Richard Berczeller 1902–1994. Sopron – Mattersburg – New York. Mattersburg, 1996. (=Horvath–Snowdon-Prötsch, 1996.) 79–82., itt 80.

⁵ A *Trip into the Blue* címmel a folyóirat 1963. augusztus 24-i számában megjelent elbeszélést 1974-ig újabb kilenc követte. Németül: Berczeller, Richard: Fahrt ins Blaue und andere Geschichten aus dem New Yorker. Wien, 2012. (= Berczeller, 2012.)

⁶ Berczeller, Richard: *Displaced Doktor*. New York, 1964.

⁷ Csatkai Endre: Berczeller: Die sieben Leben des Doktor B. Odyssee eines Arztes. München, 1965. 269 lap. Soproni Szemle (=SSz), 20 (1966), 96–97. (További hivatkozás a kötetre: Berczeller, 1965.)

⁸ Berczeller, Richard: *Time was*. New York, 1971. A kötet németül is megjelent: Richard Berczeller: *Verweht*. Eisenstadt, 1983. (= Berczeller, 1983.) Említést érdemel még Berczeller, Richard – Leser, Norbert: ...mit Österreich verbunden. Burgenlandschicksal 1918–1945. Wien, 1975. (= Berczeller–Leser, 1975.); illetve Leser, Norbert – Berczeller, Richard: *Als Zaungäste der Politik*. Österreichische Zeitgeschichte in Konfrontationen. Wien, 1977. (= Leser–Berczeller, 1977.)

⁹ Es gab eine Zeit. Über Leben und Werk von Richard Berczeller. Oberwart, 2011.; Dr. Berczeller Richárd emlékezése. Sopron, 1966. augusztus 5. Soproni Múzeum, Környei Attila anyagai. (= SM–Berczeller, 1966.) A hanganyagot Bolodár Zoltán digitalizálta, köszönet érte.

hatják identitásukat és jelentőségüket.¹⁰ Bár Berczeller esetében inkább arról van szó, hogy – míg a szomszédos Ausztria szinte elhalmozta a különböző elismerésekkel – a Soproni Szemlében és különböző munkásmozgalom-történeti kiadványokban korábban többször is felbukkant¹¹ neve idővel feledésbe merült.

Ez nem csak azért elfogadhatatlan, mert – ahogy Becht Rezső írta – „minden élet érdekes és érdemes a feljegyzésre, akkor is, ha nincsenek benne lélegzetállító történések, történelmet irányító tettek, rendkívüli szenvedélyek és szenvedések, barátságok halhatatlan kortársakkal, sötét bűnök és lángoló erények...”,¹² Berczeller sorsa ugyanis ennek pontosan az ellenkezőjét példázza. Fred Sinowatz 1995-ben így emlékezett Berczellerre, a „múlt szeretetre méltó követére”:¹³ „Magyar, osztrák, amerikai, patrióta, emigráns, világpolgár, szociáldemokrata, zsidó, agnosztikus, orvos, író, politikus, soproni, mattersburgi, bécsi, New York-i”, és mindeközben a huszadik „század jelentős részének kortárs szemtanúja”,¹⁴

Miközben hosszú életében többször is emigrációba kényszerült, emlékeiben mindig a soproni szülőház, a kissé dohos kapualj, a nagymama szobájához vezető lépcső és a falat díszítő, a szerencsétlen sorsú Habsburg Miksát ábrázoló színes metszet tért vissza.¹⁵

Aki Justitia templomát mindig tiszteletben kívánta tartani¹⁶

A nyomdász családfő, Berczeller Adolf (1877–1966), a Nógrád vármegyei Gács (ma Halič, Szlovákia) szülőtte, 1896-ban érkezett Sopronba, hogy a helyi szakszervezeti mozgalom felépítésében részt vegyen (1. kép). Csatlakozott Johann Fiala 1892-ben létrehozott munkásképző egyesületéhez,¹⁷ amely először a Várkerületen, egy udvarban bérelt egy kis szobát, szerény könyvtárral, de állandó rendőri megfigyelés mellett. Később az Új utcába költöztek, ahol a polcokon Marx, August Bebel, Flaubert, Anatole France, Dosztojevszkij, Tolsztoj és Petőfi művei sorakoztak¹⁸ és előadásokat is tartottak. Berczeller Adolf, aki idősebbeket tanított írni és olvasni, tanítványaitól tintatartót kapott ajándékba.¹⁹ 1899-ben a Soproni Kerületi Munkásbiztosító Pénztár egyik alapítója,²⁰ később igazgatója. Részt vett a brassói és a pozsonyi munkás-betegbiztosítás

¹⁰ *Kövér György*: Az eszlári telkes jobbágy és leszármazottai. In: Családok, családfák, generációk. Szerk.: Bana József–Katona Csaba. Bp.–Győr, 2007. 165–177., itt 166.

¹¹ Például *Koch Ödön*: Ifjúkommunista mozgalom Sopronban 1918–1919-ben. In: SSz, 23. (1969) I. sz., 33–41.

¹² *Turbuly Éva*: Soproni hétköznapiok egy régi századfordulón. Helytörténeti adalékok Becht Rezső (1893–1876) *A bűvös henger* című önéletrajzi munkájában. In: SSz, 65 (2011), 278–296., itt: 279.

¹³ *Hans Pusch*: Eine panonische Freundschaft II. Fred Sinowatz und Richard Berczeller. Illustrierte Neue Welt. Ausgabe Dezember 2008/Jänner 2009. www.neuewelt.at/archiv/A-2008_09-12_01.php. (Az utolsó letöltés dátuma: 2011. november 12.)

¹⁴ Sinowatz kézírásos feljegyzése egy 1995-ös megemlékezéshez. Hans Pusch jóvoltából.

¹⁵ Berczeller, 1965. 249–250.

¹⁶ A vörös dulás nálunk. Sopron és a vármegye a két forradalom alatt. Összevűjtötte: *Mayer Géza*. [Sopron], [1919.] (=Mayer, 1919.) 28. Köszönöm *Krisch András* barátomnak, hogy az amúgy nem kellőképpen kiegyensúlyozott munkára felhívta a figyelmemet, illetve soproni kutatómunkámat segítette.

¹⁷ Berczeller–Leser, 1975. 128.

¹⁸ Uo.

¹⁹ *Berczeller, Adolf*: Morgengrauen des Sozialismus im Burgenland. In: BF, 11. Jg. Nr. 20. 1931. május 15. (=A. Berczeller, 1931.) 16.

²⁰ Burgenland. Geschichte, Kultur und Wirtschaft in Biographien. XX. Jahrhundert. Text und Zusammenstellung: *Gerald Schlag*. Eisenstadt, 1991. 35.

megteremtésében is. Úgy vélte, hogy „a belváros síkatoraiiba csak a vagyontalan osztályoknak és elsősorban a modern gondolkozású munkásoknak a politikai jogokban való térhódítása hozhat világhírességet és levegőt”.²¹

1. kép. Soproni szociáldemokraták, 1907 (Berczeller Adolf az ülő sorban)

A brennbergi bányászok élet- és munkakörülményeinek javításért sokat tett, mert úgy vélte, hogy ott „embertelen állapotok uralkodnak”.²² Azt terjesztették a bányászokról, hogy fertőző bélférgek vannak, kivezényelték ellenük a 76. számú gyalogezredet és vezetőik, akikkel jó kapcsolatokat épített ki Berczeller Adolf, csak poncichtereknek öltözve tudtak tárgyalni vele Sopronban.²³

Az MSZDP városi és vármegyei vezetőségi tagja az 1911. december 17-i törvényhatósági bizottsági választáson – egy kisebb antiszemita ellenkampány ellenére²⁴ – első szociáldemokrataként mandátumhoz jutott a III. kerületben, sikeréről a Népszava is beszámolt.²⁵ Az 1912. január 12-i rendkívüli közgyűlésen az egészségügyi kérdésekkel és a brennbergi helyzettel foglalkozó bizottságok tagjává választották.²⁶ Berczeller Adolf tagja volt a városban 1918 novemberében létrejött nemzeti tanácsnak, a városi

²¹ Nagy Ferenc: A soproni lakásínség. Sopron, 1916. 34.

²² Merényi László: Háborúellenes mozgalom Sopron megyében 1918. január és október között. SSz, 23 (1969), 13–21., itt: 16.

²³ A. Berczeller, 1931. 17.

²⁴ Berczeller, Richard: Die Revanche. In: Berczeller, 2012. 24–41. (= Berczeller, Revanche), itt: 29.

²⁵ Népszava, XXXIX. évf., 300. sz., 1911. december 19. 6.

²⁶ Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára (=SL), IV. Megyei IV. B. 1401/a) Sopron Thj. Város iratai, Közgyűlési jegyzőkönyvek, 34. 1912 évi közgyűlési jegyzőkönyvek.

munkástanács és az autonómiaigényekkel fellépő nyugat-magyarországi német néptanács elnökségének, majd a tanácskormány idején a népjóléti és pénzügyi reszort felelőseként²⁷ 1919 májusáig a helyi direktóriumnak is. Ennek ellenére a munkásság érdekeit polgári keretek között védeni akaró,²⁸ sőt a kommunistákkal mindig szembenálló politikusnak,²⁹ „*kétes-hitelű kommunistának*”³⁰ tartották. Olyannyira, hogy állítólag Bors László (1895–1919) és Entzbruder Dezső (1894–1919) a postán revolverrel törtek rá és csak a postapalota kőfalán keresztül tudott elmenekülni, majd ki merülve esett össze a brennbergi erdőben.³¹

1919 augusztusában Thurner Mihály polgármesterrel együtt tárgyalt a brennbergi sztrájkoló bányászokkal,³² hitet tett a polgári demokrácia keretei között működő szak szervezeti mozgalom mellett és – ahogy korábban is – felemelte a szavát a katonai terrorral szemben.³³ Várható letartóztatását megneszelve egy ideig Brennbergben húzta meg magát, és valószínűleg helyi bányászok segítették át a határon 1919 októberében.³⁴

Jó szónok hírében állt, a *Sopronvármegye* beszámolója szerint 1919 márciusában „*hatalmas, lelkekbe markoló beszédet mondott*”.³⁵ Talán rá gondolt a budapesti pártvezetőség, amikor azzal utasította el a soproniak kérését, hogy küldjenek fővárosi szónokot egy választási gyűlésre, hogy „*Sopronban van olyan elvtárs, aki az előadói teendőket el tudja végezni*.”³⁶ Később Ausztriában sem volt ez másként. 1928. november 10-én, a helyi munkáskamara köztársasági megemlékezésén „*gyűjtő hatású vég-szót*”³⁷ mondott, részben válaszul Bethlen István miniszterelnöknek a soproni Húségkapu felavatásán elmondott októberi beszédére.

Berczeller Adolf a soproni Széchenyi szabadkőműves páholynek 1913. január 17-én lett tagja.³⁸ Az iratok tanúsága szerint a páholy irodalmi, majd gazdasági bizottságának tagja, mestere és I. felügyelője felszólalt a szervezetben a választójoggal kapcsolatban,³⁹ tartott előadást a lakáskérdésről,⁴⁰ felhívta a figyelmet a „*klerikalizmusnak a nők között kifejtett propaganda munkája*” által előidézett „*veszedelemre*”,⁴¹ páholy-

²⁷ Ő vezette az Esterházy-műkincseket kommunizáló küldöttséget Kismartonban. *Perneszy Gyula* (szerk.): „Történelmet csinálunk”. Cikkgyűjtemény. Győr, Mosonmagyaróvár, Sopron sajtójának reagálásai a Tanácsköztársaság eseményeire. Győr. é. n. 320.

²⁸ *Környei Attila*: Az osztályharc néhány kérdése Sopron megyében a polgári demokratikus forradalom időszakában (1918. november – 1919. március). SSz. 23 (1969), 3–14., itt: 7.

²⁹ Uő: Adatok az 1919. évi Sopron vármegyei osztályharcokhoz. SSz. 27 (1973), 24–38., itt: 25.

³⁰ Mayer, 1919. 30.

³¹ Uo. Fred Sinowatz 1995-ös kézírásos feljegyzése is tartalmaz tettegességre utaló jegyzeteket. Ezek alapján a jogszerűségért többször kiálló apa és az egyre radikálisabb események által elragadott idealista fia viszonya nem lehetett konfliktusmentes a tanácskormány napjaiban.

³² *Környei Attila*: Sopron és vidékének munkásmozgalma 1919. augusztus 1 – 1924. Győr, 1981. (=Környei, 1981.) 63.

³³ Uo. 82.

³⁴ Uo. 39.

³⁵ *Horváth Zoltán*: Sopron és a megye múltja egykorú iratok tükrében. Sopron, 1964. 149.

³⁶ A Politikatörténeti Intézet Levéltára. A Magyarországi Szociáldemokrata Párt Titkárságának vidéki levelezése, Sopron. 1911. november 3. 658. f. 6/144. ő. e.

³⁷ Die Freiheit zieht durch's Land nach langer Haft... Die Republikfeier der Arbeiterkammer. BF, 8. Jg. Nr. 46. 1.

³⁸ Magyar Nemzeti Levéltárt Országos Levéltára (=OL), Szabadkőműves szervezetek levéltára, P 1089. Széchenyi páholy. A felvétel dátuma az 1916. évi névjegyzéken szerepel.

³⁹ Uo. A XII. sz. munkatábla 1914. május 1-jén tartott I. fokú felvételi munkájáról.

⁴⁰ Uo. Titkári jelentés 1916 évről.

⁴¹ Uo. 1919. január 10. I. sz. munkatábla.

beli testvéreit Jászi Oszkár nemzetiségi ügyekkel megbízott tárca nélküli miniszter Sopronba érkezéséről⁴² tájékoztatta. A páholy Csengery utca 13. szám alatt található székházába beköltöző MOVE bizalmas jegyzékén Berczeller Adolf neve mellett három szó szerepel: „kommunista, zsidó, megszőkött”.⁴³

2. kép. Berczeller Richárd (jobbra) szüleinevel és öccsével, 1910 körül

Ausztriában 1923-ban vette át a tartományi betegpénztár vezetését (többek között vérszegény, alultáplált, a tuberkulózis által fenyegetett gyerekeknek szervezett olaszországi és belföldi programokat),⁴⁴ 1925 és 1931 között a helyi munkáskamara első alelnöke, majd kormánytanácsos volt. 1934. február 13-án, Engelbert Dollfuss kancellárnak a köztársaságot felszámoló és a szociáldemokratákat illegálisba kényszerítő puccsa után megfosztották állásától, kényszernyugdíjazták és egy időre börtönbe is zárták.⁴⁵ 1938-ban, a náci hatalomátvétele után ismét letartóztatták és kiutasították az országból. Az Egyesült Államokban hunyt el 1966-ban.

⁴² Uo. 1919. január 3-i értekezet.

⁴³ Uo. „M. O. V. E.” Sopron városi és megyei főosztálya, bizalmas jegyzék a szabadkőművesekről, 1920. május 31.

⁴⁴ Kinderaktion für das Jahr 1925. BF, 5. Jg. 23. Nr. 1.

⁴⁵ Direktor Adolf Berczeller – ein Achtziger. BF, 27. Jg. Nr. 8. 1957. február 24. 3.

Az Erdődy-palotától az állami főreáliskoláig

Berczeller Richárd 1902. február 20-án született Sopronban **(2. kép)**. A szülői ház, a Szent György utca 16. alatt található egykori Széchényi-,⁴⁶ majd Erdődy-palota (a grófi család kilencágú koronás címerével),⁴⁷ pontosabban annak valamelyik lakása Berczeller számára „egy kis ékszerdoboz volt, csodálatos barokk díszítésekkel az utcai fronton” **(3. kép)**.⁴⁸ Berczellerék házának gyakori vendégei között – az „anarchista és szocialista” apát rendszeresen ellenőrző rendőrök⁴⁹ mellett – találjuk Ludwig Lesert (1890–1946), az 1919-es Gaurat vezetőjét, aki 1921-ben katonai,⁵⁰ 1945/1946-ban diplomáciai akcióval⁵¹ akarta visszafoglalni várost, Oskar Helmert (1887–1963), aki még a tanácskormány alatt hátizsákokban hozott élelmiszert a városba,⁵² majd a második világháború után hosszú ideig Ausztria határozottan kommunistaellenes belügyminisztere lett. De járt náluk Johann Fiala mellett a csornai születésű Ignaz Till (1891–1945) és a bécsi jogász, Ernst Hoffenreich (1890–1958) is⁵³ – mindannyian a háború után megszülető Burgenland későbbi vezetői.

A szülői házban németül és magyarul beszéltek, német és magyar dalokat énekeltek, a *Neue Freie Presse*ből tájékozódtak.⁵⁴ Richárd négyéves korától vörös nyakkendőben és vörös szegfűvel a gomblyukában vett részt a szociáldemokraták május elsejei felvonulásain.⁵⁵

A város pezsgő kulturális élete is nagy hatást gyakorolt rá. Régi lakompaki (Lackenbach, Ausztria) zsidó családból származó édesanyjával és nagymamájával járt színházba, a német és a magyar évad előadásaira, látta a kor ünnepeit bécsi színészeit, Alexander Moissit és az énekes-komikus Max Pallenberget is, de később – talán annak 1919-es nyílt szerepvállalása idején – megismerte Lugosi Bélát is.⁵⁶ A Kaszinóban halotta először Beethoven 6. és 9., illetve Anton Bruckner 8. szimfóniáját.⁵⁷ A soproni, „a *birodalom egyik leggazdagabb múzeumában*” is sokat időzött.⁵⁸

A Szent György utcai épületet 1910-ben vásárolta meg a Munkásbiztosító. A vastag falú, hatalmas szobák XV. Lajos korából származó bútorait a városi múzeumnak ajánlékozták. Az orvosra⁵⁹ várakozókat feliratok fogadták: „Az a munkás, aki iszik, nem

⁴⁶ A belső udvar mára eltűnt hársfáit a nagymamája szerint Széchényi György püspök ültette. *Richard Berczeller*: Matura. In: Berczeller, 2012. (= Berczeller, Matura) 145–159., itt: 151.

⁴⁷ Ezt Berczeller első önéletrajzában is felidézte. Berczeller, 1965. 70.

⁴⁸ Berczeller–Leser, 1975. 237.

⁴⁹ Berczeller, *Revanche*. 27.

⁵⁰ *Gerald Schlag*: Die Anfänge der Sozialdemokratischen Partei im Burgenland. Dissertation, Wien, 1966. 111–114.

⁵¹ *Gecsényi Lajos*: Régi álom új köntösben. Osztrák elképzelések Sopron megszerzésére 1945/46-ban. SSz. 66 (2012), 116–129.

⁵² Leser–Berczeller, 1977. 249.

⁵³ *Sinowatz, Fred*: Erinnerungen an Richard Berczeller. Pannonia, Magazin für Internationale Zusammenarbeit. 22 (1994) 1. sz. 33–35., itt: 34.

⁵⁴ Berczeller, *Revanche*. 31.

⁵⁵ *Berczeller, Richard*: Ödenburg und das Burgenland. BF, 31. Jg. Nr. 34. 1961. augusztus 26. (= Berczeller, 1961.) 7.

⁵⁶ Berczeller, 1965. 239.

⁵⁷ Berczeller, 1983. 27.

⁵⁸ Berczeller–Leser, 1975. 130.

⁵⁹ Az első szerződöttetett orvos a kolozsvári Szilvási Gyula volt. Berczeller–Leser, 1975. 242.

gondolkozik, a gondolkodó munkás nem iszik”, „*Ne köpködj! A tuberkulózis fertőző!*”. A szakszervezeti ülések mellett esti tanfolyamokon helyesírást, könyvelést tanítottak és jogi kérdések is terítékre kerültek.⁶⁰ A kis Berczeller Richárd az ajtóban állva hallgatta apját, amikor az a gyűléseken beszélt,⁶¹ majd a nagymamája szobájába ment, ahol levendulaillat és egy titokzatos láda várta, tele dagerrotípiákkal és az aszszony naplójával.⁶²

3. kép. A szülői ház Sopronban, a Szent György utcában

Az iskolai füzeteket egy Kolostor utcai papírkereskedőnél vették meg, aki emlékei szerint a soproni keresztényszociálisok egyik vezetője volt.⁶³ A soproni izraelita elemi iskolában összesen 7 jeles és egy jó érdemjeggyel zárt a dicséretes magaviseletű Richárd.⁶⁴ Az állami főreáliskolában az első osztályfőnöke Ágh Lajos dr. volt, aki magyar és németet tanított az I. B osztálynak.⁶⁵ A féltandíjmentes Berczeller „Rikárd”-nak az első évben 5-5 jó és elégséges érdemjegye volt, ugyanakkor magaviseletével és dolgozatai külső alakjával elégedettek voltak⁶⁶ a „*tartózkodó, merev galléros, szigorú arcú tanárok, akiket professzor úrnak kellett szólítani, akiket sosem mertek megszólítani,*

⁶⁰ Uo. 238.

⁶¹ Berczeller, *Revanche*. 28.

⁶² Berczeller, 1965. 251.

⁶³ Személyét nem sikerült azonosítani. Berczeller–Leser, 1975. 218.

⁶⁴ SL, VIII. 53. Soproni Állami Széchenyi István Gimnázium iratai (1875–1954). Soproni M. Kir. Állami Főreáliskola, Főnévkönyv 1912–13. 87.

⁶⁵ A Soproni Magy. Kir. Állami Főreáliskola 38-dik értesítője az 1912/13-ik iskolai évről. Sopron, 1913. 8.

⁶⁶ Uo. 73.

anélkül, hogy azok kérdeztek volna valamit”.⁶⁷ Három évvel később már vallástamból, németből, történelemből és természettanból is jeles minősítést kapott.⁶⁸ Egyedül Harsányi Lajos tanár úrral⁶⁹ gyűlt meg a baja, egyrészt mert az esték a matematika-feladatok megoldásával teltek,⁷⁰ másrészt a tanerő rajtakapta a diákokat, amint azok a *Hazám* nevű kávézó (Szent György utca 18.) hátsó termében dohányoztak és billiárdoztak. Az talán már csak Berczeller Richárd irodalmi munkásságához tartozik, hogy nemes bosszút állt a billiárdasztalnál: háromszor is elverte tanárát.⁷¹ Shakespeare-t és Schillert, a Haramiak vezére, Karl Moor szerepét játszotta az iskola színjátszó körében,⁷² ennek később nagy hasznát vette. Az „egy gránátos katona bajszával”⁷³ megáldott Wallner Ignác igazgató által irányított intézményben a tanulók lövészeten is részt vettek, Berczeller a jobbak közé tartozott,⁷⁴ ennek ellenére később mindig tartott attól, nehogy el is kelljen sütnie egy fegyvert.⁷⁵

Ismerte a Várkerület cégereit, nagy benyomást tett rá Hauer Antal kereskedő feketé öltönye, arany óralánca és Hauer dédnagyapjának olajfestménye a gabonakereskedés falán,⁷⁶ illetve Nyári Rudi cigányprímás játéka a várkerületi Csitkovits Kávéházban. Ez utóbbi nem csak őt, hanem Festetich Vilma grófnőt is elbűvölte, aki – vőlegénye, a 9. huszárezred lovassági századosának jelenetei és az általános rosszallás ellenére – feleségül is ment a szénfekete hajú muzsikushoz.⁷⁷ A munkások szegénysége és a tbc, a kórház hiánya,⁷⁸ a szociáldemokraták élelmiszerakciói, a brennbergi bányászstrájkok⁷⁹ és a vasárnapi erdei sétákon – a közös gombászás mellett – apjával folytatott beszélgetések⁸⁰ nem csupán világlátását, de pályaválasztását is meghatározták.

Sopron a Monarchia egyik fontos helyőrségi városa is volt, vasárnaponként a Várkerületen úri hölgyekkel korzózó tisztekkal és az Erzsébet kertben a bakákra váró cseledeklányokkal, így nem meglepő, hogy Berczeller Richárd saját bevallása szerint előbb volt tisztában a katonai rangfokozatokkal, mint a helyesírás rejtelmeivel, és társaival gyakran menetelt a katonazenekar mögött.⁸¹ Emlékezett a szénaszagú lányokra,⁸² a

⁶⁷ Berczeller, 1965. 220.

⁶⁸ A Soproni Magy. Kir. Állami Főreáliskola 41-dik értesítője az 1915/16-ik iskolai évről. Sopron, 1916. 72.

⁶⁹ 1909 és 1919 között tanított az iskolában matematikát és természettant. *Baranyai Lenke* (szerk.): A Széchenyi István Gimnázium és Postaforgalmi Szakközépiskola Jubileumi évkönyve. Sopron, 1976. (=Baranyai, 1976.) 50.

⁷⁰ *Berczeller, Richard*: Unser Maximilian. In: Berczeller, 2012. 136–144., itt 140.

⁷¹ Berczeller, Matura. 150.

⁷² Berczeller–Leser, 1975. 349.

⁷³ Berczeller, Matura. 156.

⁷⁴ Berczeller, 1965. 64.

⁷⁵ SM–Berczeller, 1966.

⁷⁶ Berczeller–Leser, 1975. 129.

⁷⁷ Nyári ezután a Városligeti-vendéglő, a későbbi Gruber-szálló, majd Gyermek Szívzszeratórium teraszán játszotta a magyar nótákat. Egy évvel később a grófnő belehalt a szülésbe, a Szent Mihály temetőben gyászoló tömegek mellett cigányzene búcsúztatta. Berczeller–Leser, 313–314.

⁷⁸ Uo. 130.

⁷⁹ Uo. 213.

⁸⁰ Berczeller, Revanche. 34.

⁸¹ Uo. 25.

⁸² *Paul Arpad Richard Berczeller*: Lost Worlds. The Growing Up of an Refugee-American, the Catharsis and the Transubstantiation in Auschwitz. (=P. A. R. Berczeller, 1992.) In: Joachim Riedl: i. m. 305–322.; *Joachim Riedl*: Denn sie töten den Geist nicht, ihr Brüder! Festschrift zum 90. Geburtstag von Richard Berczeller. Wien, 1992.. (=Riedl, 1992.) 312.

szomszédos szolgálóleányra, aki 15 éves korában elcsábította,⁸³ és Rózsi nevű első szerelmére, akit az Orsolya-téri barokk Mária-kútnál várt, miközben az orsolyitáktól zongoraszó hallatszott.⁸⁴ Diáktársaival már májusban fürödtek a jéghideg Fertő-tóban,⁸⁵ gyakran találtak római kori érméket, és az ezekért kapott néhány krajcárt édessegre költötték.⁸⁶ Tánccsórákra és könyvtárba jártak, ahol Richárd főleg Sherlock Holmes történeteit és a Buffalo Bill füzeteket lapozgatta szívesen.⁸⁷ Iskola után a fiúk a Széchenyi tér vadgesztenyefái alatti moha lepte kőpadokra dobták az iskolai felszerelést és fociztak.⁸⁸

Az Erzsébet kertben éppen a katonazenekar játszott, amikor hír jött Ferenc Ferdinánd meggyilkolásáról.⁸⁹ A világháború kitörése után katonák szálltak meg a házuk udvarán, apja pedig ingyen levest osztott ugyanott az éhező gyerekeknek.⁹⁰ IV. Károly bécsi koronázására zsúfolt vonaton utazott édesanyjával.⁹¹ (1941-ben Amerika felé hajózva felkeresték Károly madeirai sírját is.)⁹²

„Radikális, mint sokan mások”⁹³

Berczeller részt vett az 1917–1918-as háborúellenes megmozdulásokon, kapcsolatban állt a Galilei körrel, ott volt, amikor a Sopronon átutazó IV. Károly vonatát 1918 októberében „*Le a háborúval, le a császárral!*” kiáltásokkal fogadta a tömeg.⁹⁴ Emlékei szerint a bécsújhelyi fegyvergyárban az 1918. januári sztrájk idején felrobbant lőszer detonációja Sopronig hallatszott.⁹⁵

Apja mellett ült a soproni munkástanácsban. „Remegő kézzel” ott volt azok között az – egymással amúgy rivalizáló – evangélikus líceum, a bencés gimnázium és az állami főreáliskola tanulóit egyesítő diáktanácsot is alapító soproni középiskolások között is, akik 1918. november végén két hét katonai kiképzés után teherautókon Nagymartonba (Mattersburg) mentek és letartóztatták Heinzenland operettállamának két napig működött kormányát, köztük Hans Suchard-t, későbbi párttársát.⁹⁶ 1919 márciusától részt vett Ludwig Lesernek a városháza nagy tanácstermében tartott, középiskolások és iparostanulók előtt tartott előadásain. Azt kérte az előadótól, hogy „valamit Marxról” meséljen nekik, majd zenéről, irodalomról, igazságosságról és szabadságról beszélgetve együtt csodálták a Fő teret, ezt a „csodálatos szabadtéri színpadot”,⁹⁷ ahová Leser ünnepi játékokat álmodott.

⁸³ Berczeller, 1983. 24.

⁸⁴ Berczeller, Matura. 152.

⁸⁵ Berczeller–Leser, 1975. 251.

⁸⁶ Uo. 345.

⁸⁷ Berczeller, Matura. 151.

⁸⁸ Uo. 152.

⁸⁹ Berczeller, Revanche. 37.

⁹⁰ Berczeller, 1965. 71.

⁹¹ Berczeller–Leser, 1975. 336–337.

⁹² Norbert Leser: Meine Zusammenarbeit mit Richard Berczeller. In: Horvath–Snowdon–Prötsch, 1996. 83–87., itt 86.

⁹³ Fred Sinowatz: Rede im Literaturhaus Mattersburg, 1995. Hans Pusch jóvoltából.

⁹⁴ Berczeller–Leser, 1975. 337.

⁹⁵ Berczeller, Revanche. 39.

⁹⁶ Berczeller–Leser, 1975. 232–233.

⁹⁷ Uo. 82.

A tanácskormány alatti tevékenységéről „az ország egyik legérdekesebb, de egyik legkonzervatívabb városában” – saját elmondása szerint – a „kapitalizmus fellegvárából” hazatérve, 1966-os látogatása alatt beszélt hosszabban Környei Attilának, a Soproni Múzeum fiatal és lelkes történész-muzeológusának. Eszerint „igazi komoly és forradalmi lelkesedéssel”, az egyesült párt tagjaként vett részt az eseményekben, Kellner Sándor városba érkezésekor még csak a hátsó sorban, aztán az ifjúmunkás mozgalom egyik vezetőjeként. Egy 1919. április 25-i, Kalmár Henrik német népbiztos aláírásával született levél szerint a központ utasításait Sopronba vivő „ifj. Berczeller elvtársat” többek között a népiéleti ügyekben és a fürdőberendezések leltározásánál rendeletek kibocsátására is felhatalmazták.⁹⁸ Összességében úgy értékelt, hogy a komün bukása számára azért is jelentett tragédiát, mert „*elválasztotta mindentől, ami az életét jelentette: a hazájától*”.⁹⁹

Források szerint a forradalmak idején tanúsított magatartása miatt kizárták az iskola tanulóinak sorából,¹⁰⁰ ennek azonban a fennmaradt hivatalos dokumentumokban nincs nyoma. Az iskola „*bizonyos fokban szabados és féltelenségbe hajló szellemet*” vetett „*egyed tanulókat*” szemére,¹⁰¹ Berczeller három osztálytársát valóban törölték a nyilvános tanulók közül,¹⁰² de az érettségi vizsgát magántanulóként ők is letehették, mivel vétségük „*nem volt minősíthető az eltévelyedés olyan fokának, hogy teljes kizárást vont volna maga után*”.¹⁰³ Mindenesetre a „*kommunizmus uralma alatt elkövetett közönséges és politikai bűncselekmények miatt*” letartóztatottak ügyészégi listáján ott van a neve.¹⁰⁴ Letartóztatása előtt nem sokkal két fiatal köveket dobott a Szent György utcai ház első emeleti ablakaira és menekülésre biztatta az ifjabbik Berczellert. Az apja megragadta a fiát és megakadályozta, hogy átmenjen a határon. A két fiatalot még aznap agyonlőtték.¹⁰⁵ Néhány hónapig raboskodott a törvényszéki palota ügyészégi fogdájában, majd Sopronkőhidán. Szabadulása után Ausztriába ment. Az utolsó iskolai évét így nem kezdhette meg, ezért Bécsben tette le az érettségi vizsgát.

1918–1919 mozgalmas időszakáról eleinte csak szűkszavúan emlékezett meg: „Rebesgették, hogy forradalom lesz, aztán jött maga a forradalom, aztán még egy és végül egy harmadik, az ellenforradalom”.¹⁰⁶ Pedig olyannyira megérintették az események ezt a „borzos hajú gyereket, fegyverrel a kezében”,¹⁰⁷ hogy amikor 1919 novemberében a Nyugat-Magyarországról elmenekült, egy fűtetlen, alig megvilágított bécsi helyiségben tanácskozó politikusokat felszólította az ausztriai kommunista

⁹⁸ SL, XVI. A Népköztársaság és a Tanácsköztársaság forradalmi szervei 8. Nyugatmagyarországi Direktórium (Gaurat) iratai 1919. 1. Érdekes, hogy az „ifj.” szócskát utólag toldották be a levélbe. Nem kizárt, hogy az eredetileg az apja, Adolf soproni jogosítványairól szólt.

⁹⁹ SM–Berczeller, 1966.

¹⁰⁰ *Baranyai Lenke*: Sopron és vidékének munkásmozgalma 1929–1933. Győr, 1982. 74.

¹⁰¹ A Soproni Magy. Kir. Állami Főreáliskola 44. ill. 45. évi értesítője az 1919/20-ik iskolai évről. Sopron, 1920. 2.

¹⁰² Meller Pált, Heller Leót és Becker Józsefet. Baranyai, 1976. 12.

¹⁰³ A Soproni Magy. Kir. Állami Főreáliskola 44. ill. 45. évi értesítője az 1919/20-ik iskolai évről. Sopron, 1920. 2.

¹⁰⁴ *Hühner László*: A soproni Munkásbiztosító 1919-ben. SSz., 23. (1969) 1. sz., 58–68., itt 67.

¹⁰⁵ P. A. R. Berczeller, 1992. 312. Sinowatz feljegyzései szerint a két fiatal Bors László és Entzbruder Dezső volt. Hans Pusch jóvoltából.

¹⁰⁶ Berczeller, 1965. 71.

¹⁰⁷ SM–Berczeller, 1966.

puccskísérletek meggátolásában komoly szerepet játszó Friedrich Adler, hogy csak a szociáldemokraták maradjanak a teremben, majdnem felállt és távozni készült. Apja megfogta a vállát és nyugalomra intette: „Lausub!”¹⁰⁸

Emigrációból emigrációba

Bécsi egyetemistaként¹⁰⁹ és osztrák diákmozgalmi funkcionáriusként statisztának állt, sőt – bár a sok tapasztalt színész között ő csak Karl Moor főrealiskolában eljátszott szerepével¹¹⁰ dicsekedhetett – az 1922-ben bemutatott Sodom und Gomorrha című némafilmben Kurt Ehrle¹¹¹ helyére beugorva Lot szerepét is eljátszhatta. A rendező, Kertész Mihály (Michael Curtiz, a Casablanca világhírű alkotója) így vélekedett tehetségéről: „*Nem vagy egy Conrad Veidt, még nem, de talán lehet belőled valamit csinálni – talán*”.¹¹² Kertész filmre akarta rögzíteni a nyugat-magyarországi terület osztrák birtokba vételét, ehelyett a kamera, a burgenlandi politikai vezérkar és Berczeller az ágfalvi csatának lehetett szemtanúja. Augusztus 27-én Ludwig Leser, Ignaz Till, Johann Fiala, Robert Davy, az ideiglenes burgenlandi tartományfőnök, továbbá a német nemzeti Alfred Walheim és a keresztényszociális Michael Koch társaságában ő is jelen akart lenni a történelmi eseményen.¹¹³ A mozikban vetített aktuális híradó, a Wochenschau adásába szánt felvétel sajnos elveszett.¹¹⁴

Richard Berczeller sajátos módon vált „osztrákká”. Amikor az orvosi egyetemen kollégiumi díj fizetésére akarták kötelezni, mint nem belföldit, Oskar Helmer, apja barátja és a Magyarországról elmenekült szociáldemokraták segítőtje felhívta a fakultás dékánját: „*Nem tudja, hogy a saint-germaini békeszerződés Nyugat-Magyarországot hozzánk csatolta?*”¹¹⁵

A menekült szociáldemokraták, köztük a két Berczeller kapcsolata nem szakadt meg teljesen a várossal. Egyrészt egy ideig még reménykedtek abban, hogy Sopron mint a térség természetes fővárosa a békekonferencia határozatának megfelelően osztrák kézbe kerül. 1921. január 9-én, a szocialisták burgenlandi szervezetének alapító kongresszusán arról hoztak határozatot, hogy az Anschluss után Sopronba hívnak össze újabb pártgyűlést és napilap kiadását is tervezték.¹¹⁶ Abban is biztosak voltak, hogy a várossal együtt biztosítható lesz a tartományi baloldali többség, így a börtönévei után megrendült egészségű Leser badeni betegágyánál már a posztokat is szétosztották.¹¹⁷ Berczeller maga úgy vélte, hogy Burgenland Sopron (Ödenburg) nélkül

¹⁰⁸ a. m. „csirkefogó, csintalan kölyök”. Leser–Berczeller, 1977. 170.

¹⁰⁹ Elmondása szerint Bécsben József Attilával is jó kapcsolatban volt. SM–Berczeller.

¹¹⁰ Vagy talán a soproni színházban látta a darabot. 1918. május 17-én mutatta be Karl Zemann német társulata. *Csatkai Endre: A soproni színészet története 1841–1950*. Sopron, 1960. 72.

¹¹¹ *Loacker, Armin – Steiner, Ines* (Hg.): *Imaginierte Antike. Österreichische Monumental-Stummfilme*. Wien, 2002. 419.

¹¹² Berczeller, R.: Sodom und Gomorrha. In: Berczeller, 2012. 42–57., (=Berczeller, Sodom.) itt 47. Conrad Veidt (1893–1943), ismert német színész.

¹¹³ *Wolfgang Weisgram* írása a Der Standard című osztrák lapban, 2011. november 5. <http://derstandard.at/1319182042499/Die-Berczellers-Die-vielen-Leben-des-Doktor-B> (=Weisgram, 2011. Az utolsó letöltés dátuma: 2013. április 29.)

¹¹⁴ Uo. 350–351.

¹¹⁵ Leser–Berczeller, 1977. 250.

¹¹⁶ ...vor 60 Jahren. BF, 51. Jg. Nr. 3. 1981. január 14. 22.

¹¹⁷ Berczeller–Leser, 1975. 122.

kulturális és politikai értelemben is sivár térség lenne („eine Kulturöde, aber auch eine politische Öde”).¹¹⁸

Nem is csupán arról van szó, hogy a párt soproni szervezetének alapítójáról 1907-ben készült fotó hosszú ideig az SPÖ burgenlandi pártközpontjának falát díszítette.¹¹⁹ Árpád öccse 1922. május-júniusban érettségizett jeles minősítéssel a főreáliskolában.¹²⁰ Távoli rokonoktól, minden bizonnyal nagybátyja, Berczeller Miksa tüdőszakorvos családjától és osztálytársaktól folyamatosan érkeztek a képeslapok Sauerbrunnba,¹²¹ illetve a kényszerű emigráció többi állomáshelyére, sőt minden bizonnyal az egykori soproni elvtársaival az amerikai éveit alatti is tartotta a kapcsolatot. Az ifjabb Berczeller fiatal orvosként és egyben burgenlandi tartományi képzési referensként is többször visszatért Sopronba és – ahogy egy 1951-es levelében írja – „feltűnés nélkül” dolgozott a pártért.¹²² 1934-től a Pozsonyban átvett illegális pártlap, a *Burgenländische Freiheit* példányait Sopronon keresztül csempészte be Ausztriába.¹²³ A németek ausztriai bevonulása után Sopron felé akart menekülni.¹²⁴

Sőt, amikor apjáról írás jelent meg a Soproni Szemlében, rövid reakciót is eljuttatott a szerkesztőségbe.¹²⁵ A magyar iskolában tanult Lorenz Karall (1894–1965) későbbi burgenlandi tartományfőnökkel a harmincas évek elején együtt idézték Arany, Petőfi és Vörösmarty verseit.¹²⁶ Doktorrá avatása után Sauerbrunnban a sopronhorpácsi születésű Szentirmay Elemér nótáját, a *Csak egy kislány van a világon-t* és az *Akácus út* melódiáját játszották neki a cigányok.¹²⁷ Arról is van forrás, hogy 1932 nyarán a Balaton déli partján nyaralt a család.¹²⁸ A második világháború alatt – immár New Yorkban – értesült a soproni zsidóság tragédiájáról és a város szövetséges bombázásáról is.

Az ifjabb Berczellert az apjához hasonlóan 1934-ben letartóztatták, betegpénztári orvosi állásától megfosztották, hosszabb időre le is tartóztatták, orvosként részt vett a spanyol polgárháborúban, majd 1938-ban fizikai bántalmazások után az ország elhagyására kényszerítették. Legkisebb öccsét, Pált, aki Bécsújhelyen volt fogorvos, vagy Franciaországban, vagy Monowitzban, Auschwitz egyik főtáborában gyilkolták meg a németek.¹²⁹ A két Berczeller a tengerentúlon is figyelemmel követte a burgenlandi politikai történéseket, előfizették a szocialisták pártlapjait, a tartományi *Burgenländische Freiheit*t és az országos *Arbeiter Zeitung*ot is, sőt anyagi eszközök-

¹¹⁸ Deinhofer, Elisabeth – Horvath, Traude (Hg.): Grenzfall. Burgenland 1921–1991. Großwarasdorf, 1991. (=Deinhofer–Horvath, 1991.) 62.

¹¹⁹ Berczeller, 1961. 7.

¹²⁰ Lauringer Ernő (szerk.): A Soproni Magyar Királyi Állami Főreáliskola 47-ik évi értesítője az 1921–22. iskolai évről. Sopron, 1922. 15.

¹²¹ Berczeller, Matura. 145.

¹²² Horvath–Snowdon–Prötsch, 1996. 73.

¹²³ Die BF im Schuh versteckt. BF, 55. Jg. Nr. 7. 1985. február 13. 6.

¹²⁴ Richard Berczeller: „So arg wird es nicht werden!” In: *Jelinek, Gerhard: Nachrichten aus dem 4. Reich*. Salzburg, 2008. 27–40., itt: 34.

¹²⁵ Berczeller Richárd: Berczeller Adolf munkásvezér szerepéről. SSz, 22. (1968) 3. sz., 282.

¹²⁶ Berczeller–Leser, 1975. 110.

¹²⁷ Berczeller, 1983. 124.

¹²⁸ Uo. 292.

¹²⁹ Weisgram, 2011. (Az utolsó letöltés dátuma: 2013. április 29.)

kel is támogatták az otthoni elvtársaikat.¹³⁰ Egykori osztálytársa a soproni főreáliskolában, Takács Jenő zeneszerző „nagy világotazónak”¹³¹ nevezte. Nem önszántából lett az.

„A haza legjobb meghatározása: a könyvtár”¹³²

Az osztrák szociáldemokraták „egyfajta gyóntatója, egyfajta élő politikai lelkiismerete”¹³³ 1960-ban megkapta a kis Victor Adler-emlékérmét, 1963-ban Burgenland tartomány nagy érdemérmét, 1968-ban Josef Klaus osztrák kancellár tüntette ki New Yorkban,¹³⁴ 1978-ban Rudolf Kirchschräger szövetségi elnöktől vette át állami kitüntetést (Österreichisches Ehrenkreuz für Wissenschaft und Kultur), illetve a Burgenland-Stiftung Theodor Kery irodalmi és publicisztikai díját is megkapta. 1985-ben Stefan László eisenstadti püspök a Szent Márton-rendet adományozta a „hazájához szorosan kötődő burgenlandinak”.¹³⁵ A lista minden bizonnyal nem teljes.

Irodalmi munkásságáért 1974-ben professzori címmel jutalmazták. Ennek kapcsán a *Burgenländische Freiheit* szerkesztősége reményét fejezte ki, hogy a Matura című, 1972. szeptember 16-án megjelent elbeszélése csak a kezdetét jelenti a soproni ifjúkorát megidéző visszaemlékezéseinek.¹³⁶ Maga Berczeller számolt be arról 1978-ban Fred Sinowatzhoz írott levelében, hogy kiadót keres soproni gyermekkoráról írandó visszaemlékezéseire, amelyek kiegészíthetnék az addigi Burgenlandról írott műveit.¹³⁷

Ezek az írások azonban kallódnak valahol, vagy még valószínűbb, hogy meg sem születtek. Berczeller Richárd hatvanéves korában kezdett írni. Bár gyakran mesélt az „elsüllyedt világról” fiának,¹³⁸ az emlékek egyre inkább megkoptak és egyre inkább irodalmi formát öltöttek. Így lett a Nyári Rudi hangszerét felaprító lovassági századosból a gyalogezred parancsnoka,¹³⁹ a rokonná avanzsált Salamon pékből, a város egyetlen zsidó pékjéből¹⁴⁰ német nemzeti érzelmű polgár,¹⁴¹ a családi legendáriumba még egy lapáttal fejbe vert sopronkőhidai börtönőr is bekerült.¹⁴²

Minden bizonnyal arról van szó, hogy élete végéig honvágya volt, vagy legalábbis végig munkált benne a vágy, hogy gyermekora helyszíneit újra – akár csak az írásai révén – végigjárhassa, ezért tudatosan, vagy tudat alatt folyamatosan ürügyeket kere-

¹³⁰ Adolf Berczeller 1953-ban például 10 ezer schillinget utalt át az eisenstadti pártszervezetnek. Freude über den Wahlerfolg. BF, 23. Jg. Nr. 10. 1953. március 8. 1.

¹³¹ Radics Éva: Cinfalvától Cinfalváig. Takács Jenő zeneszerző élete és munkássága. Bp., 2002. 15.

¹³² Esterházy Péter: Az elefántcsonttoronyból. Budapest, 1991. 40.

¹³³ Nowotny, Thomas: Nach 100 Jahren Sozialdemokratie. Vom biedermeierischen Wandern nach dem Klettern in steiler Felswand. In: Riedl, 1992. 199–235., (=Nowotny, 1992.) itt 201.

¹³⁴ New York Times ehrt Dr. Richard Berczeller. BF, 38. Jg. Nr. 17. 1968. április 25. 4.

¹³⁵ Erről a püspök 1985. szeptember 1-jei keltezésű levélben értesítette. Hans Pusch jóvoltából.

¹³⁶ Professor Dr. Richard Berczeller. BF, 44. Jg. Nr. 36. 1974. szeptember 4. 20.

¹³⁷ Richard Berczeller levele Fred Sinowatzhoz, New York, 1978. június 20. Hans Pusch jóvoltából.

¹³⁸ SM–Berczeller, 1966.

¹³⁹ P. A. R. Berczeller, 1992. 312.

¹⁴⁰ Valóban dolgozott ekkor a városban egy Hacker Salamon nevű lakompaki (Lackenbach) pék. A Hacker családról részletesebben lásd: Hárs József: Egy soproni zsidó család vázlatos története 1946-ig. http://harsjozsef.wahavi.hu/sites/harsjozsef.wahavi.hu/irasok/palyazatok/2002_Egy_soproni_zsido_csalad_vazlatos_tortenete_1946-ig.pdf (Az utolsó letöltés dátuma: 2013. április 30.)

¹⁴¹ Berczeller, Revanche. 25.

¹⁴² Berczeller, Peter Hanns: „Zurück”. In: Horvath–Snowdon-Prötsch, 1996. 102–106., itt 102.

sett, hogy kapcsolatban maradjon „*az ő paradicsomával, ahonnan olyan szégyenletes módon elűzték*”,¹⁴³ és azok közé tartozhasson, akik korábban megtagadták tőle ezt a méltóságot.¹⁴⁴ Az egykori magyar patrióta, aki politikai okok miatt előbb Ausztria, majd az Egyesült Államok mellett döntött, önálló kötetet Sopronnak biztosan nem szentelt, a sokszínű pannon határtértséget nem nemzeti, hanem kulturális értelemben egységként láttató publikációk amúgy sem feltétlenül találkoztak a szigorúan gazdaságossági alapon mérlegelő kiadók ízlésével.

4. kép. Berczeller Richárd emléktáblája Mattersburgban (Nagymarton)

1987 szeptemberében Nagymartonban/Mattersburgban emléktáblát helyeztek el annak a háznak a falán, ahol egykor Richard Berczeller orvosi rendelője működött (4. kép). A hazán „*nem a nemzetet, hanem a szülői házat, a nyelvet és az iskolát, mindezek melegségét*”¹⁴⁵ értő soproni burgenlandit 1992-ben, 90. születésnapján New Yorkban Göncz Árpád államfő is köszöntötte.¹⁴⁶ A valódi elégtételre azonban hiába

¹⁴³ Sinowatz, 1996. 81.

¹⁴⁴ Pfabigan, Alfred: Die „literarischen Leben” des Doktor Berczeller. In: Jeanne Benay – Alfred Pfabigan – Anne Saint Sauveur (Hrsg.): Österreichische Satire (1933–2000): Exil – Remigration – Assimilation. Bern, 2003. 277–294., itt 290.

¹⁴⁵ Deinhofer–Horvath, 1991. 63.

¹⁴⁶ Ennek a látogatásnak a megszervezéséről nem sikerült többet kideríteni. Annyi bizonyos, hogy a találkozóra 1992. március 18-án, 16 órai kezdettel került sor. OL, XVIII-13-b Köztársasági Elnöki Hivatal, Göncz Árpád anyagai. Göncz Árpád USA-beli magánlátogatása (1992. március 16–22.) Peter Berczeller úgy emlékszik, hogy Erdős André magyar ENSZ-nagykövet közreműködésével jött létre a beszélgetés. Hans Pusch a New York-i Osztrák Kulturális Fórum akkori vezetőit sejtí a háttérben. Az sem kizárható, hogy Richard

várt, az említett, 1972-es, önéletrajzi elemekkel gazdagon átszőtt írásában ezért képzeletbeli utazást tett az 1920-ban végzett osztály soproni érettségi találkozásjára.

1965 augusztusának utolsó vasárnapján érkezett Sopronba, ahol először a helyi zsidó temetőben tisztelgett meggyilkolt rokonai, barátai és tanárai – köztük Pollák Miksa – emléktáblája előtt. A gimnázium diákokkal és tanárokkal zsúfolásig megtelt nagytermében derült ki, hogy ő az egyetlen, aki válaszolt az egyszerű brennbergi munkás fiaként sokra jutott Laky igazgató levelére. A direktor hosszú beszédben méltatta a „*hazától távol, a barátaitól és minden, számára kedves és sokat jelentő dologtól messze*” sikeres új életet kezdett egykori diákot, majd az ünnepség végén átnyújtott neki egy oklevelet – az érettségi bizonyítványát. Ezután a tanácsházán, majd a császár képét Leninre cserélő Vörös Csillag szállóban köszöntötték – hosszú beszédekkel, a tradicionális soproni konyha finomságaival, egy amerikai és magyar zászlókkal díszített tortával és természetesen az elmaradhatatlan kékfrankossal.¹⁴⁷

Berczeller Richárd élete végéig magyarul számolt¹⁴⁸ és a burgenlandi-magyar konyha híve maradt,¹⁴⁹ soha nem evett hamburgert.¹⁵⁰ A Berczellerek leszármazottai val sem Sopronban, sem Burgenlandban nem találkozhatunk, pedig a térség történelmének aktív formálói voltak.¹⁵¹ A Richard Berczeller életét bemutató, 1995 februárjában, Nagymartonban/Mattersburgban megnyitott kiállítás anyaga a soproni Lábasházba is eljutott.¹⁵²

Berczeller a PEN Club segítségével vette fel a kapcsolatot íróársával, vagy esetleg orvos ismerősei tájékoztatták Göncz Árpád programjáról. Az államfő ugyanis felkereste Long Island-en az Irving Schneider-féle gyermekkórházban J. D'Amato gyermekszívsebész. OL, XIX-J-1-j Küm Ausztria 4-13. tétel, 1203/92 (5. doboz). Göncz Árpád köztársasági elnök egyesült államokbeli magánlátogatása.

¹⁴⁷ Berczeller, Matura. 145–159.

¹⁴⁸ Deinhofer–Horvath, 1991. 64.

¹⁴⁹ Leser, Norbert: Richard Berczeller (1902–1994). Arzt, Emigrant und Schriftsteller in der „Neuen Welt“. In: Uő: Skurrile Begegnungen. Mosaik zur österreichischen Geistesgeschichte. Wien, Köln, Graz, 2011. 47–53., itt 47.

¹⁵⁰ Nowotny, 1992. 201.

¹⁵¹ Sinowatz, Fred: Das Burgenland ist anders. Zur burgenländischen Identität zwischen Österreich und Ungarn. In: Riedl, 1992. 121–132., itt: 131.

¹⁵² Tóth Imre szíves közlése alapján.